

שויתי ה' לנגדי תמיד

דינה הכהן

מעובד מתוך הספר "בדרך יהודית", פרקים בענייני מוסר במשפחה ובחברה, ירושלים תשס"ט

ראשי פרקים

1. א. הקדמה.....
2. ב. צניעות האדם בינו לבין אלוקיו, בינו לבין עצמו.....
4. ג. צניעות בין אדם לחברו.....
7. ד. צניעות גופנית – לאיש ולאישה.....
12. ה. סיכום.....

א. הקדמה

בדחילו ורחימו אני ניגשת לכתוב על נושא הצניעות. בלימוד ודיבור על הצניעות יש חשש שנפגע במהותה הפנימית, זו סתירה מניה וביה.

בתורה לא נזכרה הצניעות כלל. בנביאים פעם אחת: "והצנע לכת עם אלוקיך" (מיכה ו, ח) ובכתובים פעם אחת: "בא זדון ויבא קלון ואת צנועים חכמה" (משלי יא, ב). עובדה זו אומרת דרשני. אם הצניעות היא נושא כה חשוב, מדוע אין התורה מצוה על כך? ומדוע אינה מוזכרת פעמים נוספות?

אולי כי בצניעות צריך לנהוג בצניעות. ככל שאדם ירבה בלימוד תורה, בקיום מצוות, בהעמקת דרכו בעבודת ה', ישיג את מעלת הצניעות מאלוה. עומק משמעותה אינו ניתן להגדרה מגבילה, וקשה לעמוד על עומק מעלתה האינסופי. הרי **כוח מעלתה של הצניעות זו ההצנעה!** לכן יש חשש כאשר דנים בה, שמפקיעים אותה ממהותה. היא **רחבה** מאוד ובאה לידי ביטוי בהתנהגות האדם בכל מישורי החיים, היא **עמוקה** בהיותה פנימית ונסתרת **וגבוהה** עד אין סוף בהיותה מקושרת לממד האלוקי.

ב. צניעות האדם בינו לבין אלוקיו, בינו לבין עצמו

תחילתה וסופה של מעלת הצניעות – בעמידתו של האדם לפני א-להים. מיכה ביטא זאת: "והצנע לכת עם א-להיך". הצירוף הזה מבטא את המתח הקיים בין זהותו האישית של האדם בהכרת ערך עצמו מחד ובין עמידתו לפני בוראו מאידך.

החברה התרבותית בימינו העלתה את ערך היחיד – האדם הפרטי – והעמידה אותו במרכז ההוויה. דנים בזכויותיו, בחירותו, בשאיפותיו, בזכותו למימוש עצמו ובהישגיו. בכך קדמה כבר המשנה בסנהדרין (פ"ד, מ"ה) בשאלה: מדוע נברא האדם יחידי? – ומשיבה על כך כמה טעמים:

הראשון שבהם: כל אדם הוא עולם מלא. "כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא" כל אדם הוא בעל ערך עצמי המקביל לעולם כולו.

טעם נוסף: כדי להביא את האדם לידי הכרה באחדות ה' בעולם, להבין שיש א-להים אחד שברא את העולם וברא אדם אחד. אם היו כמה נבראים יכול אדם לחשוב שכל אחד נברא על-ידי בורא אחר: "שלא יהיו מינין אומרין הרבה רשויות בשמים".

אם כך תמוה, מדוע מפרש רש"י את הפסוק "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב, יח) באותו נימוק: "שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג". כיצד הטעם במשנה לביטוי ערך היחיד משמש גם טעם להבנת הצורך בזוגיות? והתשובה: הקב"ה ברא אדם בעל ערך יחיד, ערך עצמי שאינו מתחלק עם אדם אחר. לאחר שנקבעה משמעות יחידותו, אם יעסוק רק בעצמו, יגיע למסקנה "אני ואפסי עוד". מוסיף רש"י, שלאחר שנקבע בתודעתנו ערכו של היחיד, צריך להגיע להבנה, שהאדם אינו א-להים, הוא אינו מושלם, הוא חסר. אם ירגיש האדם שהוא חסר, יבין שהוא זקוק לעזר, לבן זוג, להשלמתו¹. הבנה זו מלמדת את מידת הענווה המביאה לצניעות. אכן אדם הוא בעל ערך בהיותו נברא בצלם א-להים, "ותחסרהו מעט מא-להים" (תהילים ח, ו) – אך א-להים גדול ממנו: אלהים יחיד, והאדם שנברא בצלמו צריך עזר כנגדו.

האדם בימינו החליף את האמונה בא-להים באמונה באדם. האדם היחיד נמצא במרכז החיים, כל מי שהוא חכם, עשיר או גיבור, או מצטיין בכשרון אחר, נוהג חשיבות בעצמו².

הגבולות של ערך האני

רק האדם העומד לפני א-להים יכול להגיע לאיזון הנכון בין שני הקצוות. מחד, אמונת האדם בכוחותיו וביחודו "אין אחד מהם דומה לחברו, לפיכך כל אחד ואחד חשוב לאמר בשבילי נברא העולם" (סנהדרין שם) שנברא בצלם א-להים. מאידך, הוא מכיר ויודע שחרף גדולתו – הוא קטן מול א-להים. "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו" (תהילים ח, ה), בנקודה זו מתחיל להיבנות ולהיקבע בנפשו של האדם רגש הצניעות בין ה"אני" וגבולותיו ובין בוראו.

1. בבראשית א, כז כתוב: "זכר ונקבה ברא אותם". האם נבראו זכר ונקבה מיד? אם כך הם שניים ולא יחיד?! על פי המדרש, גם אם נבראו שניים בתחילת הבריאה, הם נבראו גב אל גב, ואח"כ הפרידם (בראשית רבה פרשה ח, א), כלומר: המודעות הראשונית של האדם היתה היותו יחיד.

2. ראה "מוסר אביך" לרא"ה קוק, מוסד הרב קוק תשל"א פרק שלמות-העבודה בשבח הענוה ובהשגת אמתת המציאות והחיים, עמ' מז-נב.

במשלי מצאנו: "בא זדון ויבא קלון ואת צנועים חכמה", ופירש מצודת ציון "צנועים המסתירים עצמם מרוב ענותנותם". ענות האדם מביאה לידי יראת ה', ולפי דעה בגמרא (עבודה-זרה כ ע"ב) צניעות היא התכונה הגדולה מכל המידות³.

אדם המתגאה בהישגיו – בסופו של דבר "יבא קלון" – כי איש מאתנו אינו יודע הכל. אדם שברוב חכמתו מצניע עצמו בידעו את גבולותיו האנושיים, בסופו של דבר מתגלה שבחו. מתוך אותו איזון שיש בו בין ענווה, צניעות וגדלות ה'.

פתגם יפה בתלמוד מבטא זאת בצורה מוחשית: "איסתרא בלגינה - קיש קיש קריא" (בבא-מציעא פה ע"ב) [איסר – מטבע קטן, הנמצא בכד מקשקש ומשמיע קול חזק]. ככל שכדו של אדם מלא מטבעות, משמיע הוא פחות קול.

פרופ' אהרון קציר הגדיר זאת יפה:

אנו עומדים בפני אוטוריטה קוסמית, האוטוריטה של הטבע, ולפניה כולנו נתבעים לענוה, משל לענוה שעליה מצווה האיש הדתי. וכך אומר הרמב"ם בדרך הביטוי הנעלה שלו: "בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובברואיו הנפלאים והגדולים (של הקב"ה) ויראה מהם חכמתו, שאין לה ערוך ואין לה קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול... בזמן שהאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים, ממלאך וגלגל ואדם וכיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום, ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב ברוך הוא. ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו – כשיערוך עצמו לאחד מהגופים הקדושים והגדולים... וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושא וכלימה ריק וחסר". (רמב"ם, ספר המדע, יסודי התורה פ"ב הלכה א, פ"ד הלכה יב)

מבחינה זו ירש המדע את תפיסתו המוסרית מהמונותיאזם, כעניים ממעש אנו עומדים נוכח סמכותו של הניסוי ולפני גדלות-היקום, בדומה למאמין המקבל את הגזירה הא-להית. לגבי איש המדע יש רק אבסולוט של הטבע, יכול אתה להבינו או לא, אבל הצבעתך נגדו בטלה מעיקרה. לא רצוני או רצונך, ואפילו לא הרצון של רוב דמוקרטי הוא הקובע. משהו מחוץ לנו קיים, ואנו חייבים להודות בקיומו, בין אם אנו מבינים אותו או לאו. (בכור המהפכה המדעית, הוצאת עם עובד ספרית אופקים, תל אביב 1971 עמ' 90-91)

אהרון קציר מוסיף ואומר, שבעל הענווה המכיר את גבולות יכולתו, יודע שאין הוא יכול להחליט על האמת, אלא ללמוד לגלות אותה, אדם כזה יעשה דברים לשם אמתם, לא יחפש פרסום אלא הצנעה.

במילים אחרות פירש זאת הנצי"ב כ"עשיה לשם שמים":

ואיתא בבראשית רבה פרשה טז, ששואלים לחדקל, למה קולך נשמע הרבה? אומר: הלואי אהיה קולי נשמע בין הבריות. שואלים לפרת, למה אין קולך נשמע כלל? אומר: מעשי יודעים אותי, זה נוטע בי וכו'. הרי כך הטביע הקב"ה טבע שני נהרות הללו, שיהא חדקל רועש הרבה ואין פירותיו מצליחים הרבה, ומי פרת צנועים ופירותיו מרובין. כדי ללמדנו דעת הבדל בין אנשים שנמשלו לחדקל, היינו שעוסקים בצרכי ציבור, בין אנשי מעלה שהמה נעשים מרכבה לשכינה, וכל מעשיהם לשם שמים. (העמק דבר, בראשית ב,

(יד

3. ועיין שם בתוספות ד"ה "ענוה מביאה", ועיין תוספות יבמות קג ע"ב ד"ה "המסוליים"

אנו חיים בחברה השואפת לפרסם כל דבר. הבדיחה אומרת: "לא פרסמת – לא עשית, פרסמת ולא עשית – עשית". לעומת זאת, הנצי"ב מלמד שאנשי המעלה העושים מעשיהם לאמתם של דברים לשם שמים, אינם צריכים פרסום, כי הם עושים זאת לפני הא-להים, והוא יודע הכל, אין דבר נעלם מעיניו. והצנע לכת – בכל ההליכות – כי הולכים עם האמת הא-להית. במילים אחרות: לא הדיבור מביא את האדם לצניעות. היא קיימת במקום שהאדם הגיע להבנה עמוקה את הא-להים ואמת תורתו. הצניעות באה מתוך מעלת עבודת ה'⁴.

ג. צניעות בין אדם לחברו

בחברה המודרנית מודגשים חיי הראווה. אמצעי התקשורת ההמונית לסוגיהם מעודדים תופעה זו. כל דבר "מיוחד" זוכה לפרסום. יתר על כן, מעוררים את האדם להסתכל בחברו – מה הוא עושה, כיצד הוא מתנהג, מה הוא לובש, כיצד הוא מרהט את דירתו, אלו חפצים הוא רוכש – ובהשפעתם של דברים אלו הוא שואף להיות כמותו.

שני המוטיבים העיקריים, התחרות והקנאה, מעודדים את האדם להתחרות, להראות ולהבליט את הישגיו שלו, ומעודדים את רגש הקנאה. שני מוטיבים אלה ניזונים זה מזה ומנוצלים על ידי כלי התקשורת. חיי עושר ראוותניים מטרתם לעורר קנאה בעיני אחרים. מי שמעריך את עצמו כחכם, מפגין את חכמתו, ומעורר רגשי נחיתות אצל מי שפחות חכם ממנו⁵, וכן בהישגים אחרים, שאנשים נותנים להם ביטוי ראוותני.

קנאת איש ברעהו פוגעת במי שאינו עומד בתחרות הראוותנית הזו. כל זה נוגד את השאיפה שהיתה בחברה היהודית, שהשליטה את הצנעה בכל תחומי החיים. הקנאה פוגעת בצניעות שבין אדם לחברו, צניעות שתרומתה מרכזית בבניית יחסי חברה תקינים.

יעקב אומר לבניו היורדים מצרימה "למה תתראו"? (בראשית מב, א).

תנו רבנן: ההולך ממקום שאין מתעניין למקום שמתעניין, הרי זה מתענה עמהן. שכח ואכל ושתה, אל יתראה בפניהם ואל ינהיג בעצמו עידונין. שנאמר: "ויאמר יעקב לבניו למה תתראו" אל תראו עצמכם בפני בני עשו ובפני בני ישמעאל כאילו אתם שבעים. אמר להם יעקב לבניו: בבקשה מכם, היו מצניעים את עצמכם, שאין קשה מעין הרע. (ילקוט שמעוני, מקץ מה)

הנחיה זו של יעקב מבטאה תכונה מהותית שהיתה בעם ישראל:

"מה טובו אהלך יעקב משכנותיך ישראל" (במדבר כד, ה) – על שראה פתחיהן שאינן מכוונין זה מול זה. (רש"י, שם)⁶.

במקום להסתכל החוצה, הכיוון הוא להתכנס פנימה – להפנים, להצניע.

4. גדולתם של גדולי ישראל נתגלתה למרות צניעותם הגדולה, כי כל מעשיהם היו לשם שמים. לדוגמה – החזן איש זצ"ל שלא שימש מעולם בשום תפקיד ציבורי, ר' אריה לוי זצ"ל והרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, והרשימה עוד ארוכה; ולא על עצמם בלבד באו ללמד אלא על צניעות אמיתית שבאה ללא דיבורים עליה.

5. עיין במחקרו של ואנס פקד "המפתים הנסתרים" בתוך הספר "האדם בחיים המודרניים" מנחם רוזנר, ספרית הפועלים, הוצ' הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר מרחביה, ישראל 1968, השכ"ח עמ' 109-130, וכן במאמרו של ארנסט ואן דן באג "על תרבות ההמונים האמריקנית" עמ' 131-156, שבהם מנתחים החוקרים עד כמה האדם אינו חופשי בבחירתו והוא מובל ע"י אמצעי התקשורת.

6. עיין בבא-בתרא ס ע"א, וילקוט שמעוני פז תשעא

שני כיוונים יש להפנמה זו, הכיוון האחד: חיזוק הפנימיות של התא המשפחתי, העמקת התכנים והתקשורת בתוך הבית. באופן סמלי אפשר ללמוד מן הכרובים שהיו בקודש הקודשים – **לפני ולפנים**.

הכיוון השני: יש כאן מחשבה על הזולת, לחשוב כיצד לא לבייש, לא לפגוע, לא לצער את חברו שאין לו.

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים להם לישראל, כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין, שלא לבייש את מי שאין לו.

(תענית פרק ד משנה ח)

מי שמכיר שחברו הוא שווה ערך לו, יזהר בכבודו וברגשותיו.

"מפני מה נברא האדם יחידי?" – מביאה המשנה טעם נוסף, "מפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך" (סנהדרין פ"ד מ"ה). בהיות החבר נברא כמוך בצלם א-להים.

כל זה מפני שאוהב לחברו כמו שהוא אוהב את עצמו, וכל זה שראוי לאהוב את חברו – מפני שנברא חברו בדמותו ובצלמו... כי מי שאוהב כל אחד אוהב כל מעשה ידיו אשר עשה ופעל. ולפיכך כאשר אוהב את השם יתברך, אי אפשר שלא יאהב את בראויו, ואם הוא שונא את הבריות, אי אפשר שיאהב את השם יתברך אשר בראם. (מהר"ל,

נתיב אהבת הרע פרק א)

מצאנו אפוא שאי אפשר להגיע לצניעות שבין אדם לחברו בלא להתחיל באהבה השם, ביחס שבין האדם לא-להיו⁷.

חז"ל תיקנו תקנות של הנהגות באירועים חברתיים שונים כגון אבלות, ביגוד ועוד, בהם בא לידי ביטוי השוני בין עשירים לעניים. המוטו החוזר בלשון הגמרא (מועד-קטן כז ע"א): "והיו עניים מתבישים" על הנהגותיהם. הרי המתאבלים העניים הצטערו על יקיריהם בדיוק כמו העשירים, אבל הם היו משקים את הבאים לנחמם בזכוכית צבועה, ואילו העשירים השקו את הבאים לנחמם בזכוכית לבנה, כאילו העשירים מכבדים את יקיריהם המתים יותר מן העניים. התקינו חכמים שיהיו הכל נוהגין כמנהג העניים (ולא כמנהג העשירים) "מפני כבודן של עניים" (מועד-קטן שם). כבודו הפנימי של האדם אינו מותנה בהישגיו החומריים-החיצוניים, אלא בכבודו כאדם **שנברא בצלם א-להים** – אותה אישיות פנימית מוצנעת. כבודם של המתים תלוי בעומק הכוונה הפנימית של המתאבל ולא בפאר החיצוני של המעשים.

קו מוסרי זה של צניעות בחברה הנחה את ועד-ארבע-הארצות כאשר התקינו תקנות בחיי החברה היהודית⁸. הם קבעו סייגים לעריכת שמחות: כמה אורחים להזמין, מה הכיבוד שיש להגיש. ההגבלות על העשירים באו מתוך התחשבות בעניים שאין להם, וכדי למנוע מן העני להתחרות על רמת חיים שאינו יכול לעמוד בה. את החלתה של הצניעות בחיי החברה יש לתבוע דווקא מן האנשים בעלי המעמד החזק שבתוכה.

מעשהו של רבן גמליאל שהיה נשיא בישראל, בעל עמדה מכובדת ביותר מבחינה חברתית ורוחנית, ועשיר בעל יכולת מבחינה חומרית, יכול לשמש דוגמה לפתרון בעיות כאלה בחברה:

7. אולי זו הסיבה שהמהר"ל הקדים ב"נתיבות עולם" את נתיב אהבת ה' לנתיב אהבת הרע.

8. עיין במאמרו של ד"ר אליעזר בשן "תקנות להגבלת מותרות – הרקע החברתי וההלכתי" בתוך "יהדות בחברת ימינו", משרד החינוך והתרבות, המחלקה לתרבות תורנית, ירושלים תש"ם.

תניא: בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, [שהיו קוברין אותו בתכריכים יקרים], עד שהיו מניחין אותו ובורחין. עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו, והוציאוהו בכלי פשתן, ונהגו כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן. (כתובות ח ע"ב)

רבן גמליאל נהג "קלות ראש" בעצמו, הוא הצליח לשנות נוהג חברתי על-ידי מעשה אישי שיש בו מסר: כבודו של המת וקבורתו אינם תלויים בפאר החיצוני, אפשר לכבדו גם בבגד פשתן. התנהגותו מלמדת שכוחו של המעשה גדול מכוח הדיבור והטפת מוסר. הוא מתחיל את השינוי של הנוהג החברתי בעצמו, על-ידי מה שהוא מאמין בו. שינוי אמיתי בחברה מתחיל ביחיד, באני, בינו לבין עצמו, בינו לבין א-להים, ומכאן – בינו לבין חברו. רבן גמליאל מוכן לוותר על כבודו האישי (כפי שהיה נהוג באותם ימים) שהתבטא בצד החיצוני, למען הערך האמתי – קבורה בזמנה כדין. המנהיג משפיע על ההתנהגות בעם ישראל, התנהגות הנוהגת עד ימינו, והורה דרך לרבים בדוגמא אישית.

צניעות זו שבין אדם לחברו נובעת מ"אהבת החסד" (מיכה ו, ח) – היכולת לקבל את השני, להבין אותו במצב שבו הוא נתון, ובמבנה האישיות שלו. חז"ל מלמדים שלא לבייש את זולתנו, לא לצערנו, לקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח). בתורה כתוב לרעך, ולא את רעך. הל' מלמדת ללכת ולהגיע אל השני, להבין אותו ולהיזהר בכבודו⁹.

מיכה המורשתי אומר: "והצנע לכת עם א-להיך".

האם הצנעת המעשים הטובים באה משום כבודו של מי שנעשה עמו חסד, או שהפניה היא לזה שעושה חסדים, שיצניע את מעשיו ואל יתייהר בהם?! אמנם נבראת "יחידי", אבל גם השני "יחידי" לעצמו, וכשאתה גומל עמו חסד, הצנע עצמך ואת מעשיך, כדי שלא לפגוע בערך היחיד של זולתך.

מחד, האדם מצווה על צניעות בהתנהגותו, כדי לא לפגוע בחברו. מאידך, הוא מצווה "לא לחמוד". תוהה על כך ראב"ע, כיצד אפשר לצוות על רגשות הלב? והוא עונה שאדם לא יחמוד מה שיש לחברו, כמו שהכפרי לא יתאוה להתחתן עם בת המלך. "הוא ישמח בחלקו ולא ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע [ש]דבר [ש]השם לא רצה לתת לו, לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ותחבולותיו. על כן יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו" (ראב"ע, שמות כ, יד).

שתי התביעות המוסריות אשר הצניעות מעמידה בפני האדם – לא לחיות חיי ראוה ולא לקנא בחברו ובהישגיו אלא לשמוח בחלקו אשר חלק לו ה'¹⁰ – עומדות בניגוד מוחלט למגמה הקיימת בחברה המודרנית, שניסוחה הציני הוא: "אין אנו מצליחים להסתדר עם המשכורת שלנו בגלל העליה הבלתי פוסקת של עליית רמת החיים של השכן".

עניינם של אמצעי התקשורת ההמונית אינו צניעות – אלא פרסומות, לא ענווה – אלא גאוה, לא הסתפקות בחלקך – אלא קנאה ותחרות בלתי פוסקים, לראות ולהראות, להפגין ולפרסם כל דבר שקניתי, שהשגתי, שלמדתי – כדי שכל האנשים בחברתך ידעו שהתקדמת. אם אינך מצליח במרוץ של הישגים וחיי ראוה, מן הסתם אינך ראוי להערכה, אינך מוצלח, והרגשת

9. עיין בפירושו של הראב"ע, המלבי"ם והרב שמשון רפאל הירש לפסוק זה.

10. ראה מאמרו של הרב מאיר שלזינגר "הסתפקות במועט – ממושגי היסוד ביהדות", בחוברת "הסתפקות במועט", הקיבוץ הדתי, ת"א שבט תשכ"ח.

כשלוך ותסכול מלווה אותך. מאחר ששיקולים רוחניים מוסריים חדלו להיות גורם בהערכת האדם, מתיירים לעצמם אמצעי התקשורת ההמונית לנצל כל חולשה שבנו כדי שהם ישלטו בנו, ולא אנחנו בהם.

אם אמנם מטרת חיינו היא הישגים בלבד, בנקל יגיע האדם המתוסכל למחשבה שהוא יכול להשיג אותה גם בלי עבודה ובלי מאמץ – על ידי גניבה, שוד, מעילה וכדו'. ואילו אורחות חיים של צניעות מדגישים את ערכו של האדם, את היותו בעל אישיות רוחנית הנמדדת בהישגיו הרוחניים והמוסריים ולא בהישגיו החומריים, ואת אמונתו בה' – מקור כל הישגיו של האדם.

ד. צניעות גופנית – לאיש ולאשה

אדם וחוה, בראשית ימי בריאתם, היו בגן עדן, במציאות של שלמות אידיאלית. מסביר זאת הרמב"ן:

כי השם יתברך הוא טהור עינים מראות ברע, אין לפניו ענין קלקול או גנאי, והוא ברא איש ואשה, וברא כל איבריהם והכינם על מתכונם, ולא ברא בהם דבר גנאי. והעדות הברורה, אמרו במעשי בראשית "והיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו" (בראשית ב, כה) כל זה קודם שחטאו, לפי שהיו עסוקין במושכלות וכל כוונתם לשם שמים... (רמב"ן, אגרת הקודש, פרק שני)

ובלשונו של ספורנו:

כי אז (לפני החטא) היו כל פעולותיהן וכל אבריהם לעשות רצון קונם בלבד, לא לעשות פעולות נפסדות כלל. (ספורנו, בראשית ב, כה)

רד"ק: "והיו להם אברי הערוה כשאר האברים ולא היו בושים בהם". (רד"ק שם). והרב סורצקין כותב: "אינם יודעים מה טוב ומה רע באמת". ("אזנים לתורה" בראשית ג, ז) "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם"¹¹. רד"ק (שם) מפרש: "עיני לבבם. וזהו שאמר 'וידעו' ולא אמר 'ויראו', כי את אשר ראו עתה הוא אשר ראו בתחילה, אלא אחר שאכלו מפרי העץ, נולדה בהם תאוות המשגל... והיה בושתי להם מה שהיה אבר בגופם יוצא מתחת רשותם".

אנחנו יכולים להבין מתוך דבריו¹² שלפני החטא היו אדם וחוה במצב של שליטה מוחלטת בין הגוף החומרי-יצרי, לבין הנשמה הרוחנית-הא-להית. לאחר החטא היצר מתגלה (כביכול) ככוח עצמאי, ואדם וחוה איבדו שליטה ו"יוצא מרשותם". תגובתם המיידית היתה להתכסות, "ויתפרו עלי תאנה ויעשו להם חגורות" (בראשית ג, ז).

הרצון להתכסות הוא צורך טבעי של כל אדם, זו הצניעות הטבעית, ש"אלמלא ניתנה תורה היינו למדים צניעות מחתול" (עירובין ק ע"ב).

11. בראשית ג, ז. המלבי"ם מבחין בין הכתוב הראשון לפני החטא "ערומים" ובין הכתוב השני אחרי החטא – "עירומם". לדעתו הראשון מבטא מצב עובדתי של גוף ללא בגדים שאין בו שאלה של טוב ורע, ואילו השני מבטא מצב שהערום הזה יש בו כדי לעורר תאוה.

12. ועיין ב"אגרת הקודש" של הרמב"ן פרק שני.

אדם וחוה אחרי החטא צריכים לבחור בין טוב לרע. מתעוררות שאלות מהותיות על היצרים, על הקשר בין הגוף והחומר, לבין הנשמה הא-להית הרוחנית, ועל דרכי החיבור ביניהם¹³. לימוד נושא זה עוסק בשאלה: מה משמעותה של ההתכנסות? האם אדם וחוה מכסים את הגוף החומרי, היצרי והשלילי, הנחות, מול נשמתו הרוחנית הא-להית החיובית? דיכוטומיה זו היא גישת הנצרות, הרואה ביצר את מקור החטא, ובהתנזרות מן היצרים השפלים דרך להתעלות רוחנית.

לעומת זאת גישת התורה נותנת משמעות הפוכה. אדם וחוה מודעים לכך שההתכנסות מאפשרת להם לשלוט בגוף החומרי, הם שולטים ביצר ומשמרים את הגוף החיובי שנברא על-ידי א-להים.

ההתכנסות שלאחר החטא משמרת את המצב האידיאלי שהיה לפני גן עדן. ההתכנסות היא בחירה בטוב הא-להי המהווה תיקון לחטא גן עדן.

ויעש ה' לאדם ולאשתו כותנות עור וילבישם. (בראשית ג, כא). **בתורתו של ר' מאיר מצאו**
כתוב "כותנות אור". (בראשית רבה פרשה כ, יב)

בדברי ר' מאיר רואים את ההתנגדות לגישה הרואה את הגוף הערום כדבר שלילי, ואת הצניעות כנובעת ממקום שלילי, שכן הכיסוי בא לכסות את הרע, מקור החטא בעולם. מול גישה זו עומדת תורתו של רבי מאיר, המלמדת שההתכנסות באה **להלביש באור א-להי את הגוף החומרי**, לקדש את החומר ולהעלותו.

האדם הוא בעל גוף חומרי כמו בעלי החיים, ובעל נשמה א-להית כמו מלאכי השרת. תפקידו הוא לחבר ביניהם, להוריד את האלוקות על פני האדמה ולעשות שלום ביניהם.

האדם מתחבא לאחר החטא בגן, בוש בכישלונו, מודע לעירום גופו, מרגיש בנפילתו, בוש לעמוד לפני ה' בפנים גלויות, ההתכנסות בבגדי אור מחזירה אותו להישיר מבט כלפי מעלה, כלפי הקב"ה שאין לו גוף ואין לו דמות הגוף. אנו עומדים בענוה ובהכנעה, מתכסים בבגדי אור, ומבקשים בזה לתקן את החטא, להחזיר את עצמנו למצב שלפני חטא גן עדן. אלא שכיום, השיבה למצב של קשר חיובי בין גוף לנשמה נעשית בדרכים אחרות מאשר לפני החטא. בגן עדן אדם וחוה עמדו לפני הקב"ה ערומים, ואנו, לאחר החטא, עומדים לפניו לבושים.

ההתכנסות מבטאת את הכמיהה והגעגועים של האדם לשוב לקשר ישיר עם בוראו. גם המלאכים בנבואת ישעיהו (ו, מ) מתכסים – "בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו". רש"י מפרש: "יכסה פניו – שלא יביט לצד השכינה, ובשתים יכסה רגליו – לצניעות, שלא יראה כל גופו לפני בוראו".

מאז חטא גן עדן יכול העירום להכשילנו, בזה שלא נעשה את החיבור הנכון בין גוף ונשמה. במילים אחרות, שלא נשלוט בגוף אלא הוא ישלוט בנו, ואז נשאר רק בממד החומרי, ונתרחק מהממד הרוחני של נשמתנו. לכן גורמת הערוה לסילוק השכינה, לסילוק הממד הרוחני שבתוכנו.

ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. (דברים כג, טו)

ההתכנסות - משרה שכינה:

13. ועיין "בדרך יהודית", פרקים ג-ד ("יצר לב האדם", "יצר המין"). בפרקים רבים במחשבה היהודית עוסקים בחיבור בין גוף ונשמה, בין חומר לרוח: רב סעדיה גאון ב"אמונות ודעות", המאמר השישי בעצם הנפש והמות; המהר"ל ב"תפארת ישראל" פרק ראשון, שני ושלישי ועוד; "ספר התניא"; הרב קוק ב"אורות הקודש", ועוד.

אמר ר' יוחנן: דאמר קרא 'וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו'. מה ראה? ראה שאין פתחיהן מכוונים זה לזה, אמר: ראויין הללו שתשרה עליהם שכינה. (בבא-בתרא ס ע"א)

ראה שאין פתחיהם מכוונים זה כנגד זה. רצונו לומר: כי מאחר שהם צנועים, פרושים מכל דבר ערוה, ראוי שתשרה שכינה עליהם. כי השכינה שורה במקום שאין ערוה, כדכתיב 'ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחוריך'. מזה יש ללמוד כי הצניעות מביא השכינה, והפך זה - מסלק השכינה. (מהר"ל, חידושי אגדות, שם)

צניעות גופנית הבאה לקדש את החומר בממד זה של אדם לפני א-להים, שייכת לאיש ולאישה כאחד. **צניעות חיובית**, המאפשרת להם לעבוד על שליטה רוחנית בגוף וביצרים, ולקדשם. **אשה, כמו האיש**¹⁴, עומדת לפני השכינה ברצונה לעבוד את ה' בכל הליכותיה, בשאיפתה לתקן עולם, ולקרב את אידיאל החיים שהיו בגן עדן לחיי היום-יום המעשיים. אשה, כמו האיש, צריכה להתחנך ולהפנים את מידת הצניעות מתוך הבנת עומק מהותה של הצניעות, מתוך שאיפה למבט חיובי של הלבשת "אור", ולא מתוך מבט שלילי.

הרב שמשון רפאל הירש כותב:

הבגד הראשון היה תוצאה של עוון, כאשר אדם לא הקפיד על מצות ה'. ולבישת הבגד היתה הצעד הראשון לתשובת אדם אל יעדו לעבוד את ה'. כאשר החושים ניצחו על מוסר האדם, באה הבושה שלימדה אותו לכסות את הגשמיות, את הגוף. גוף וחושים עשויים גם כן להגיע לטהרה ולקדושה, אבל רק על ידי שעבוד תחת השלטון של הכוח החופשי הא-להי המוסרי באדם. וכך עשויים גם הכוחות הגשמיים להגיע אל היעד הטהור והקדוש, אל המוסר הא-להי. האדם אינו צריך להתביש שיש לו תאוות גשמיות, כאשר הוא משעבד אותן תחת דרישות המוסר. האדם עומד ברשות ה' עם גופו ורוחו ומוסרו; לכן התהלך האדם בגן עדן ללא כיסוי גופו, והטבע החיצוני התאים לשלום הפנימי שהיה בלבו. אבל כאשר החושים יצאו מן השעבוד למוסר, ונהיו למנהיגי האדם, באה הבושה והלבישה את גופו הבהמי של האדם ככותנות, וכך הזכירה לו את כבוד האדם שבו ואת יעדו כעבד ה', אשר בגללו יש לדחות את החושים הבהמיים, ועל האדם להתבטא רק במוסר א-להי. הבושה הנה ההכרה של חוסר שלמות של האדם, שלא קיים את יעדו ואת הדרישות המוסריות שעליו היה לקיימן, והיא באה כאשר האדם יודע שלא השיג את מה שיש לקוות ששיג בשטח הרוח והמוסר, המלה "לבוש" באה מן השורש "בוש". (המצוות כסמלים, עמ' 64, מוסד הרב קוק, ירושלים תשד"מ)

הלבוש האנושי אינו רק דבר שבהסכמה חברתית, אלא צורך פנימי של האדם.

בלשונו של בנו, יעקב הירש, בספרו על ספר בראשית:

...סימן ההיכר הראשוני וההכרתי לחברה אנושית והיא – בהרגשתו המוסרית של האדם – מותר האדם מן הבהמה. דרגתו וכבודו של האדם ניכרים בסימנים הנתונים במדיו. עצם הלבוש – כבוד הוא לאדם. לכהנים נתנו בגדים מיוחדים "לכבוד ולתפארת" (שמות כח, ה) ... מעין עור שני שניתן לאדם, מעין גופניות נאצלת יותר. ויפה כתב ר'

14. לענ"ד בנקודה זו נעשות טעויות רבות. פונים רק לנשים ולא לשניהם יחד, ומדברים על צניעות שלילית ולא על צניעות חיובית.

מאיר בתורתו, ברצותו לדמות אדם ליוצרו, "כותנות אור" – באשר על הקב"ה נאמר "עוטה אור כשלמה" (תהילים קד, ה). (תרגום נחמה לייבוביץ, "עיונים בספר שמות", ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ל, עמ' 333)

הבגד הוא ביטוי לכבוד האדם, ביטוי לכבוד הרוחני-הפנימי שלו, כבוד נשמת א-להים. ה' הוא מלך הכבוד הרוחני בעולם – "ה' מלך הכבוד" (תהילים כד, י) ובלשון המהר"ל (נתיב הצניעות, א): "כי הצניעות היא הכבוד בעצמו". זהו מקור הכבוד לאשה כמו לאיש. צניעותה ולבושה הם ביטוי לכבודה כאדם וכאישיות בעלת נשמה א-להית רוחנית כמו האיש.

בצניעות של האיש האשה יש גם היבט של השוני האישי ביניהם "ויברא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו ונקבה ברא אותם" (בראשית א, כז).

זכר ונקבה – שניים שווים ערכית בבריאתם בצלם א-להים, שונים אישית בצד המיני שלהם. לכל אחד מהם מהלך אחר כיצד יגיע לשליטה ביצר המיני ולדרכים לקדשו. יצרו של האיש יתעורר (לפעמים) למראה עיניים. באה התורה (במדבר יט, לט) ומצוה אותו "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם".

הרב שמשון רפאל הירש מסביר שמצות הציצית ניתנה כמצוה שתביא את האדם לדרגה העליונה שאותה הוא עשוי להשיג. שגם הציציות אומרות לנו, שעלינו "להתלבש" בתורה ובמצוות, כדי שמצוות התורה תהיינה לנו דבר אופייני, והן צריכות להיות המנהיגות לכל מעשינו¹⁵.

כאשר החושים ניצחו על מוסר האדם, באה הבושה שלימדה אותנו לכסות את הגשמיות, את הגוף, וגוף החושים עשויים גם כן להגיע לטהרה ולקדושה, אבל רק על ידי שעבוד תחת השלטון של הכוח החופשי הא-להי המוסרי באדם. וכך עשויים גם הכוחות הגשמיות להגיע אל היעד הטהור והקדוש, אל המוסר הא-להי. האדם אינו צריך להתבייש על שיש לו תאוות גשמיות, כאשר הוא משעבד אותן תחת דרישות המוסר. (המצוות כסמלים, עמ' 84)

וכן מצאנו על מצות ברית מילה:

כבר ראינו שהפעולה הסמלית הזאת מהוה לנו אזהרה לשלוט על כל הצד הגשמי שלנו, זהו התפקיד של המצוה... הוא נתן לנו את מצות המילה, היות ואנו בני חורין ועצמאים. בגלל כבוד האדם הזה ניתנה לנו המצוה. (שם עמ' 72)

קדם לו המהר"ל ("תפארת ישראל", ב) הרואה במצות ברית מילה, השלמת האדם את הטבע ביום השמיני ע"י מצות ה'.

ומוסיף הרב קוק:

עיקר תיקון פגם הברית הוא קידוש הרצון והארתו הברורה, עד שהרצון היותר חזק מצד הטבע הגופני, שיש לו שורש בקדושה, חזק מאד מפני הופעת החיים שבו, שהוא הרצון של נטיית המין, אור הקדושה שופע בו כל כך, עד שהצד הקדוש שבו הוא הרוצה בחיים וממשיך את פעולתו והופעתו ("אורות הקודש" ח"ג עמ' רצח)

מסופר בגמרא על ר' יוסי:

מאי טעמא קראו לך רבינו הקדוש? אמר להו: מימי לא נסתכלתי במילה שלי. ברבי, מילתא אחריתי הוה ביה – שלא הכניס ידו תחת אבנטו. ואמר רבי יוסי: מימי לא ראו קורות ביתי אימרי חלוקי. (שבת קיח ע"ב)

צניעותה של אישה באה מתוך אותם ערכים של קדושת היצרים. כבוד האדם ועמידתו בפני שכינה "מלא כל הארץ כבודו". צניעותה באה להדגיש את כבודה כאדם וכאישיות רוחנית, ולא את גופה. הצניעות החיובית הזו באה לרומם את הקשר הבחירי בין איש לאשה למקום של כבוד האדם, למקום שבו קדושת החומר וההתכנסות מאפשרת השראת שכינה ביניהם. חינוך הנשים למבט כזה על צניעותן יביא אותן להעמקת ההסתכלות על כל דרכי עבודת ה', על עמידתן לפני א-להים כמו האיש.

יש שוני בגירוי המיני בין איש ובין אשה – יש קושי להסביר זאת מבלי לפגוע בצניעות. מי שפונה לנשים לנהוג בצניעות בגלל הגברים מעורר התנגדות אצלן, כי בחיים המתירניים כיום, שבהם כל אדם עומד על זכותו לנהוג כרצונו ותובע מחברו לא להיפגע, הטיעון הזה אינו משפיע.

אבל מי שיעמיד את הגישה המוסרית-תורנית של הצניעות בין האיש והאשה, על הממד של יחסים בין אדם לחברו, במבט של אהבת החסד ואהבת הרע, תתעורר מוטיבציה לצניעות חיובית.

הנשים רבות בתמימותן אינן מודעות לשוני הזה. הבנה עמוקה של מצות "ואהבת לרעך כמוך" – הרצון להבין את השני, תביא להבנת ההגינות החברתית שלא לגרות את מי שאין מתירים לו סיפוק ותשובה לגירוי.

מאיך הבנה, שאשה היוצאת לקראת בעלה כשהיא מותרת לו בטהרה, עושה מצוה. לאה היוצאת לקראת יעקב זוכה לבן – יששכר המחונן בתכונתו הייחודית – בבניה¹⁶. נשות ישראל במצרים, בשכר מסירות נפשן ללדת ילדים בתנאי שעבוד, כי האמינו באמונה שלמה בגאולת ישראל, נגאל כל העם ממצרים¹⁷.

בצניעותה של אשה יש פן נוסף: כיסוי ראשה של אשה נשואה בא לשמר את הזוגיות, להפנים את הקשר פנימה, לשמור על אינטימיות, כפי שהכרובים היו לפני ולפנים. כאשר איש ואשה זוכים להפנים את הקשר ביניהם ולהצניעו פנימה, יש מקום לשכינה שתשרה בניהם.

נשים מסרו נפשן על צניעותן כי הכל בא מתוך עומק אישיותן הפנימית.

כך אמר משה לפני הקב"ה, לא אתה הוצאתם מבין עובדי אלילים? "למה ה' יחרה אפך?" עד שהן במצרים עבדו אלילים ואעפ"כ לא היו פרוצין בעריות, שנאמר: "גן נעול" וכו', ובשעה שירדו למצרים היו צנועין כל אחד ואחד בתוך אהלו שנאמר: "איש וביתו באו", לא ראובן היה מביט באשתו של שמעון ולא שמעון באשתו של ראובן, אלא כל אחד באהלו צנוע. ואפילו כשהיו ששים ריבוא במדבר כך היו צנועים ולא היה אחד מהם פותח פתחו כנגד פתחו של חברו, כיון שצפה בלעם וירא ישראל שוכן לשבטיו התחיל משבחן "מה טובו אהלך יעקב". (ילקוט שמעוני, בלק כג תשעא)

16. עיין עירובין ק ע"ב ונדרים כ ע"ב.

17. עיין סוטה יא ע"ב.

בשיר השירים רבה נדרש:

"עיניך יונים" – מה יונה זו מצוינת, כך ישראל מצוינים, בתגלחת, במילה, בציצית; מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים; מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה, כך ישראל, שנאמר "כי עליך הורגנו כל היום" (תהילים מד, כג); ... מה יונה זו משעה שמכרת בן-זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל, משעה שהכירו להקב"ה לא המירוהו באחר... (שיר השירים רבה, א, ב)

ה. סיכום

הצניעות היא מושג רחב מאוד עם השלכות על כל ביטויי ההתנהגות של האדם.

הצניעות והטהרה במובן המוקטן והמצומצם, נראות כנוגדות את שכלול המציאות במלא החוסן והתוקף, העוז והגבורה. לעומת זאת במובן הגדול והשלם, הנה הן דוקא... בסיסי החוסן והתוקף, הגבורה והחיל. (הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, "לצניעות ולטהרה בישראל", מורשת והמועצה הדתית שפירא, עמ' ה)

הצניעות הנראית לכאורה כחולשה, כעולם של איסורים, מקורה בעוצמה רוחנית-פנימית, חיובית.

הצניעות היא ביטוי לממד הרוחני-הפנימי, בלתי נראה. רק החומרי, הגשמי, השטחי, חשוף ונראה לעין. לכן אומר מהר"ל (נתיב הצניעות, א): "החכמה בעצמה היא צנועה ונסתרת". כל הדברים הרוחניים העמוקים – נסתרים: "מה יפו פעמיך... חמוקי ירכיך" (שיר השירים ז, ח) – מה ירך בסתר, אף תורה בסתר... כל העוסק בתורה מבפנים (בסתר), התורה מכרזת עליו בשוק" (מועד-קטן טז ע"א).

הצניעות קיימת בכל מקום שהדבר הוא **בעל ערך**. בלשון המהר"ל (שם): "המרגלית היכן היא נמכרת – בחנות": דבר בעל ערך נמכר בחנות מכובדת עם ארונות ומגירות אשר בתוכה נמצאים חפצי הערך בצנעה ולא בדוכן בשוק, בפרהסיה.

דבר שיש בו **צניעות** יש לו **קיום**.

לוחות ראשונים שניתנו בקולות נשתברו. אבל לוחות אחרונים שנאמר "ואיש לא יעלה עמך" – נתקיימו. (ילקוט שמעוני, מקץ מב)

דבר שנוהגים בו **צניעות** יש בו **ברכה**:

אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי. (תענית ח ע"ב)

אין הברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו. (בבא-מציעא נט ע"א)

כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא ברכה. (יבמות סב ע"א)

במקום שיש **צניעות** יש לה **לצניעות השפעה** על סביבתה.

כיום נדמה שככל שנפרסם יותר, נשפיע יותר. אך למדנו שדווקא המעשים הנעשים בצנעא יש להם השפעה. האשה הקמחית על בניה, נהר פרת על פירותיו, "כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה זוכה ויוצאים ממנה מלכים ונביאים" (מגילה י"ב).

תכונת הצניעות עוברת בירושה:

"לא יגרע מצדיק עיניו" (איוב לו, ז) – בשכר צניעות שהיתה בה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות שהיתה בו בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר. (מגילה יג"ב)

הצניעות מהותה קדושה:

ואם מקדש עצמו בצניעות אינו נחשב חמרי, כי הצניעות היא קדושה. (מהר"ל, נתיב הצניעות)

שיא מעלתה של הצניעות – כוחה להשרות שכינה.

ולואי על-ידי מעשינו נזכה שתשרה שכינה בתוכנו, ובבית מקדשנו, שיבנה במהרה בימינו אמן!